

В. В. Бондаренкокандидат психологічних наук,
психолог-консультант
Міністерство оборони України

СПЕЦИФІКА САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ: НА ПРИКЛАДІ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто психологічні особливості та специфіку самоствердження в різних вікових групах на прикладі курсантів-прикордонників. Вказується на те, що специфічні, подекуди екстремальні умови навчання, колектив, перехід від підліткового до дорослого способу життя, індивідуальні потреби безпосередньо впливають на самоствердження курсантів-прикордонників.

Ключові слова: самоствердження, курсанти-прикордонники, навчальний заклад, військовий колектив, професійна діяльність, особисті потреби.

Постановка проблеми. Самоствердження особистості є складним соціально-психологічним явищем. Цей процес можна назвати одним з основних механізмів соціальної активності і саморозвитку особистості. Адже чим вища ланка організації особистості, тим частіше вона керується логікою особистісного самоствердження, що передбачає підвищену соціальну активність.

У процесі вивчення специфіки самоствердження особистості в різних вікових групах на прикладі персоналу Державної прикордонної служби України ми зупинимося на курсантах, які після завершення навчання отримують офіцерські звання та виконуватимуть завдання з охорони державного кордону.

Необхідність здійснення охорони тимчасово неконтрольованих ділянок державного кордону на сході України після відновлення контролю над ними, а також впровадження європейських норм і стандартів у систему прикордонного контролю потребують від курсанта-прикордонника – майбутнього офіцера максимальної готовності та професіоналізму.

Самоствердження є складно організованою психологічною системою, що включає соціалізацію, прагнення, моральні цінності, сформовані стереотипи. Це і відображає процес становлення самоствердження в усіх видах діяльності та водночас виступає у взаємозв'язку з рівнем домагань, самооцінкою, самоповагою.

Дослідження в площині самоствердження особистості не набули достатнього практичного впровадження. Але низку цікавих ідей, пов'язаних із практичним вирішенням проблеми самоствердження особистості, висловлював Дж. Дьюї [5; 7]. На його думку, у молодій людини є основні потреби в пізнанні світу. Цих потреб чотири: соціальна, конструювання, художнього вираження,

дослідницька. Тому провідна роль навчального закладу полягає у створенні умов для їх задоволення: здійснення навчання на активній основі шляхом створення особливого виду мотивації – проблемної; навчання через дію, тобто через самостійну, практичну діяльність у різних сферах пізнання.

Р. де Чармс і Р. Уайт розглядали самоствердження в контексті теорії мотивації. Вони визначали самоствердження як основний мотив і зазначали, що тиск зовнішнього середовища, заохочення, покарання можуть знижувати рівень самоствердження, навіть до появи в людини відчуття цілковитої залежності, чим більше і краще людина протистоїть цьому, тим сильніше вона самостверджується, починає отримувати задоволення від будь-якого виду діяльності тощо [1, с. 68]. В нашому разі йдеться про навчання в вищому військовому навчальному закладі.

У ХХ ст. такий феномен, як «самоствердження», майже цілком перейшов із площини філософії в площину психології. А. Адлер найбільш широко представив цей процес у своїй теорії. Серед інших положень у ній було і те, що фізично нездорова людина формує комплекс неповноцінності і потім намагається подолати цей комплекс шляхом піднесення особистісного почуття, прагненням до переваги.

Сутність самоствердження є сенс розтлумачити через аналіз фундаментальних потреб особистості, серед яких є потреба в діяльності, спілкуванні та пізнанні (самопізнанні), адже за допомогою задоволення цих потреб постає нагода «<...> досягти визнання і бажаного неуставлення отчення» [8].

Різноманітні сторони самоствердження розглядалися в низці вітчизняних психолого-педагогічних концепцій, теоретичних пошуків із позицій діяльнісного, культурно-історичного і психолого-педа-

гогічного підходів. Вивченню самоствердження в соціальному середовищі присвячено низку праць закордонних (Л. Божович, Т. Драгунова, Л. Петровська, А. Краковський та ін.) і вітчизняних (І. Булах, І. Бех, О. Жизномірська, Л. Осьмак) психологів.

На даний час психологічна наука проблему самоствердження особистості визначає як значущу і таку, яка пов'язана з інтенсивним вивченням процесів, що відображають різні аспекти життя: саморозкриття, самоактуалізацію. Наприклад, психологічній специфіці процесу самоствердження особистості підлітка приділяють увагу українські вчені І. Бех, І. Булах, Л. Осьмак тощо.

І. Бех наголошує на тому, що самоствердження нерозривно пов'язане з утвердженням людиною власного «Я» як в особистісному, так і в соціальному просторі. Почуття успіху має вирішальне значення в психічному розвитку індивіда, воно безпосередньо пов'язане з його природною активністю як основою утворення всіх майбутніх видів діяльності і подальшого самоствердження.

За Л. Осьмак, самоствердження – це атрибут соціалізації, що виникає зовні та виявляється в спрямованості особистості на виділення й реалізацію своєї самості в системі соціальних зв'язків. Вона досліджувала змістові та динамічні характеристики тенденцій самоствердження підлітків в умовах реальних родинних взаємин та підлітків, які мали досвід депривації внутрішньосімейних зв'язків (позбавлених батьківської опіки), і підлітків-сиріт. Виявлено, що в перших власне «Я» характеризується домінуванням суспільно-особистісної ідентичності, пов'язаної з усвідомленням себе як джерела власних взаємодій [2; 9].

На думку Н. Пов'якель, тривале перебування молодшої людини в конфліктній ситуації призводить до викривленого, амбівалентного ставлення її до себе і не дає можливості знайти адекватні засоби для утвердження особистісної позиції в соціальному середовищі [10].

Гуманістична закордонна педагогіка представила деякі педагогічні системи, в яких особистості належить провідна роль. Це передусім системи Г. Штайнера і С. Френе, де свободі, розвитку ціннісно-сміслової сфери, унікальних особистісних рис, здатності до самоствердження надавалося першочергове значення.

Тому в освітньому процесі, у підготовці курсантів-прикордонників, повинно мати місце зання об'єктивного сенсу навчального матеріалу та виявлення в ньому суб'єктивного значення особисто стверджувальних цінностей. Система цінностей покликана гармонізувати взаємовідносини між курсантом та найближчим оточенням і допомогти йому в самоствердженні. Провідну роль у цьому надають розвитку здібностей шляхом саморозкриття свого статусу в колективі.

Метою статті є аналіз процесу самоствердження особистості курсанта-прикордонника вищого військового навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Особистість курсанта-прикордонника самостверджується в досить специфічних, подекуди екстремальних умовах, на відміну, скажімо, від студента цивільного навчального закладу. Але, незважаючи на це, курсанти-прикордонники, як і решта особистостей у даний віковий період, підпорядковуються тим же основним психологічним теоріям, умовам, концепціям. Певні умови необхідні для самоствердження особистості. Наприклад, психологічна ситуація, що налаштовує слухачів на вільне висловлення своїх думок, ідей, поглядів та пропозицій, може мати місце тоді, коли педагог дотримується демократичного, а не авторитарного стилю взаємодії із групою, виявляє безумовно позитивне ставлення до студентів, уміє вислухати, створює позитивний психологічний клімат. На думку К. Роджерса, це може тільки педагог з особливими особистісними рисами, до яких він відносить істинність, щире і відверте ставлення до людей, доброту, захоплення, співпереживання [3]. У такому разі навчання стає життям, а слухач, курсант – особистістю, що навчається і змінюється.

Згідно із «Тлумачним словником української мови», «самоствердження» – це ствердження себе, своєї особистості, визнання своєї цінності, значущості своєї особи. О. Жизномірською було визначено психологічний зміст цього поняття як прагнення до саморозкриття, самоцінності, самореалізації особистісних потенціалів та досягнення певного статусу у взаємодіях з оточенням [6].

Г. Вайнштейн пропонує уникати за можливості тенденцій, які створюють несприятливий психологічний клімат. Передусім це стосується системи оцінок і конкуренції. Він пропонує ввести принцип співробітництва, який передбачає розвиток співчуття, вміння спілкуватися і працювати разом [12]. Ж. Гудлед наполягав на тому, що мета освіти – це виховання гуманних, людських істот, а не роботів чи інтелектуалів; тобто готувати людей, які можуть думати, відчувати, жити і діяти, які здатні глибоко співчувати, поширювати на світ своє внутрішнє «Я» і продовжувати процес самоосвіти.

Під час дослідження специфіки самоствердження такої категорії, як курсанти, не можна лишити осторонь той факт, що вони проходячи навчання, перебувають у військовому навчальному закладі, у військовому колективі, де діють свої норми, закони, традиції тощо. Спробуємо перелічити чинники, які впливають на психологічну і соціальну сферу курсантів: регламентація всіх взаємовідносин, субординація, відносини керівник – підлеглий; інтеграція в малу військову групу, встановлення міжособистісних взаємин, засвоєння статутних рольових функцій і

узгодження із груповою думкою; засвоєння групових норм поведінки, формування відповідного їм стилю взаємин [4].

Курсантський колектив специфічний, що зумовлено статутом, який позначається на формуванні особистості курсанта – майбутнього офіцера. Важливо також зважати на вікові особливості. Безумовно, це – складність, тобто перехід від підлітково-юнацького способу життєдіяльності до дорослого. У цей період у курсанта відбуваються зміни і в інтелектуальній та мотиваційно-емоційній сферах, що породжує новий рівень розвитку його самосвідомості, зокрема потребу в самоствердженні.

Індивідуальні потреби в самоствердженні можна умовно розподілити на групи. Перша – досягнення певних результатів у діяльності, визнання, поваги, довіри оточення. Друга – потреби в спілкуванні, виконанні певних соціальних, соціально-психологічних рольових функцій, приналежності до колективу, у прагненні бути корисним йому. Третя – потреби домогтися авторитету серед оточення, співробітників, старших, набути популярності. І четверта – пізнання своєї індивідуальності, сил і можливостей, посилення почуття впевненості в собі.

М. Савчин у своїх дослідженнях зазначає, що самоствердження особистості може мати як позитивну, так і негативну спрямованість. Позитивна проявляється в конкретних видах діяльності, а саме: в успішному навчанні, у громадській діяльності, праці та спорті. Негативна ж пов'язана із прагненням до егоцентричного визнання іншими [11].

Навчально-професійна діяльність у вищому військовому навчальному закладі має особливий характер, адже курсанти не тільки навчаються, але і одночасно проходять службу. Тому їхнє навчання здійснюється не просто в складних, а і в певному значенні екстремальних умовах.

Самоствердження особистості, зокрема і професійне, залежить не стільки від обставин і вирішуваних завдань, скільки від її індивідуальних особливостей, особистісних характеристик. Тому різні курсанти в тих самих умовах по-різному проявляють себе, свої можливості, адже саме їхня психіка є безпосереднім регулятором поведінки і діяльності.

Висновки. У результаті аналізу теоретичних досліджень у сфері самоствердження як особистості взагалі, так і професіонала зокрема, нас цікавили курсанти-прикордонники – майбутні офіцери, можна зробити висновок, що для ефективної роботи важлива не тільки відсутність протипоказань до тієї чи іншої роботи, а й наявність у структурі особистості необхідних якостей, мотивів, потреб, цінностей, інтересів, ідеалів, які прискорюють адаптацію в новому соціальному

середовищі і сприяють ідентифікації зі своєю професією.

Можемо сказати, що самоствердження – це прагнення особистості курсанта до самореалізації особистісних потенціалів, саморозкриття і досягнення певного статусу у взаєминах з оточенням.

Вплив на особистість курсанта соціально-психологічних чинників професійної і службової діяльності є одним із найсуттєвіших, оскільки ці чинники впливають на фундаментальні ознаки особистості та ключові аспекти її життєдіяльності. Дані соціально-психологічні чинники можуть призводити до викривлення соціальних і особистісних якостей людини. З огляду на те, що вік курсантів-прикордонників припадає на один з найскладніших етапів психічного розвитку, коли в особистості інтенсифікуються процеси свідомого управління собою, актуальним є створення умов для запобігання небажаному розвитку особистості майбутніх офіцерів – захисників державного кордону.

Перелік психічних феноменів, специфіка, пов'язана із самоствердженням, особливо такої групи, як курсанти-прикордонники, незважаючи на значну кількість наукових досліджень за іншими групами, вивчені недостатньо. Тому актуальні дослідження з метою одержання нових даних і поглиблених знань про таке особистісне утворення, як самоствердження, та вивчення психологічних особливостей стратегій самоствердження.

Література:

1. Бех І. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
2. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
3. Бороздина Л. Теоретико-експериментальное изучение самооценки: автореф. дисс. ... докт. психол. наук: 19.00.01. Москва, 2001. 45 с.
4. Гайдукевич Г. Прояви агресивності у курсантів вищих військових закладів освіти на різних етапах підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2000. 16 с.
5. Джеймс У. Психология. Москва: Педагогика, 1991. 248 с.
6. Жизномірська О. Психологічні особливості самоствердження молодших та старших підлітків: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.
7. Коваленко В. Ідеї трудового виховання в педагогічній спадщині Дж. Дью. Психолого-педагогічні науки. 2012. № 4. С. 2–5.
8. Никитин Е., Харламенкова Н. Феномен человеческого самоутверждения. СПб.: Алетейя, 2000. 217 с.
9. Осьмак Л. Психологические особенности самоутверждения подростков (в условиях семейного воспитания в школе-интернате для

- детей-сирот и детей, которые остались без родительского попечения): дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Киев, 1990. 164 с.
10. Пов'якель Н., Ложкін Л. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник. Київ: Професіонал, 2007. 416 с.
11. Савчин М. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Київ: Академвидав, 2005. 280 с.
12. Weinstein G., Fantini M. Toward Humanistic Education: A Curriculum of Affect. N. Y., 1970. 254 p.
-

Бондаренко В. В. Специфика самоутверждения личности в разных возрастных группах: на примере персонала Государственной пограничной службы Украины

В статье рассмотрены психологические особенности и специфика самоутверждения в разных возрастных группах на примере курсантов-пограничников. Указывается на то, что специфические, иногда экстремальные условия обучения, коллектив, переход от подросткового к взрослому образу жизни, индивидуальные потребности непосредственно влияют на самоутверждение курсантов-пограничников.

Ключевые слова: самоутверждение, курсанты-пограничники, учебное заведение, военный коллектив, профессиональная деятельность, личные нужды.

Bondarenko V. V. Specificity of self-assertiveness in various age groups: by example of personnel of State border guard service of Ukraine

The article examines the psychological characteristics and specific affirmation in different age groups of students, for example, border guards. It is indicated that the specific, sometimes extreme conditions of training, the team, the transition from adolescent to adult lifestyle, individual needs create a direct impact on the self-affirmation of cadets – border guards.

Key words: self-assertiveness, cadets – border guards, educational institution, military team, professional activity, individual needs.